

Лобань Н.П. (Мінск)

Канатацыйныя антрапанімічныя адзінкі на словаўтваральным узроўні (на матэрыяле мовы мастацкіх твораў)

Адна з галоўных асаблівасцей літаратурнага антрапоніма заключаецца ў яго імкненні набыць канкрэтны паняццёвы змест, у выніку чаго імя становіцца значным, выразным і сацыяльна характарыстычным. А.І. Яфімаў зазначаў: “Общая закономерность, которая прослеживается при употреблении в художественной литературе многих собственных имён, – это стремление наделить имена и фамилии характеристическими качествами” [2, с. 310]. Уласнае імя ў мастацкім кантэксце становіцца канатацыйна насычаным, стылістычна афарбаваным і выкарыстоўваецца як сродак выражэння дадатковых эмацыянальна-сэнсавых значэнняў. Асноўнымі кампанентамі “семантыкі” такога імя з’яўляюцца: намінацыйны, пры дапамозе якога ідэнтыфікуецца канкрэтная асоба (персанаж), і канатацыйны, заснаваны на другасных эмацыянальна-сэнсавых “прыраччэннях” да ўласнага антрапанімічнага значэння [1]. Канатацыйныя ўласныя імёны ў мастацкіх тэкстах прымаюць непасрэдны ўдзел ва ўвасабленні ідэй пісьменніка, адлюстроўваючы яго індывідуальна-аўтарскі стыль, і таму пераважная большасць з іх мае аказіянальны характар выкарыстання. Гэта тыя імёны, што так ці інакш характарызуюць адпавядаючы знешні выгляд, маральныя якасці і псіхалагічныя асаблівасці персанажа, паказваюць на яго прафесійны занятак, нацыянальную прыналежнасць, сацыяльнае становішча, “апавядаюць” сваім графічным і фанетычным абліччам пра характар, паводзіны і лёс літаратурнага героя. Прадметам нашых назіранняў з’яўляюцца антрапанімічныя словаўтваральныя канатацыі, якія залежаць не ад лексічнага значэння ўласнага імя, а ад яго словаўтваральных, структурных асаблівасцей. Канатацыйная значнасць антрапоніма ў гэтым выпадку абумоўліваецца значэннем суфікса, далучанага да асабовага імя і здольнага перадаваць пэўную эмацыянальную ацэнку, пэўную стылістычную інфармацыю, радзей – формулай, структурай уласнага імя, яго варыянтам. Аналіз суфіксальных антрапанімічных утварэнняў паказвае, што найбольш багатымі на выражэнне разнастайных канатацыйных значэнняў з’яўляюцца імяныя асабовыя формы з элементам -к- (у лінгвістычнай літаратуры іх называюць па-рознаму: размоўна-бытавыя (гутарковыя) формы, бытавыя варыянты асабовых імён, бытавыя асабовыя імёны, памяншальныя формы асабовых імён, экспрэсіўныя або эмацыянальна-ацэначныя формы, формы суб’ектыўнай ацэнкі і інш.). Самыя пашыраныя і

прадуктыўныя сярод іх – формы з суфіксам -к(а) тыпу *Дуська, Аўдотка, Віцька, Аніська*. Даследчыкі заўважылі, што іх значэнне неаднастайнае, зменлівае ў залежнасці ад канкрэтнай сітуацыі, ад сацыяльнага асяроддзя, узросту носбіта, яго маральна-этычных якасцей. Утварэнні з суфіксам -к(а) могуць быць нейтральнымі, памяншальна-ласкальнымі, памяншальна-фамільярнымі і нават грубымі, зневажальнымі. У мастацкім тэксце гэтая залежнасць вызначаецца яшчэ і стылістычнай задумай пісьменніка. Выбар формы імя з суфіксам -к(а) часцей за ўсё абумоўлены ўзаемаадносінамі персанажаў, а таксама адносінамі аўтара да літаратурнага героя і магчымасцю даць яму пэўную характарыстыку. Звычайна такія формы маюць адценні ласкі, любові, пяшчоты, жалю, у тым ліку даверу і павагі. Так, з усіх магчымых структурных варыянтаў асабовага імя *Хведар* Б. Сачанка ў апавяданні “Соль” аддае перавагу форме з суфіксам -к(а), выкарыстоўваючы яе як адзін з асноўных сродкаў стварэння мастацкага вобраза: “Быў *Хведарка* дробненькі, маленькі, як верабей. Мо таму ён не вырас, што нарадзіўся ў вайну, у самае, што ні ёсць, страхоцце – у той дзень, калі немцы палілі вёску. Нарадзіўся раней часу, сямімесячны... Ратавалі *Хведарку* ледзь не ўсёй вёскаю... Здарылася ўсё гэта ў дарозе, калі людзей гналі ў Нямеччыну. І *Хведарка*... не загінуў, выжыў... Праўда, не даў бог яму росту, але ж ва ўсім астатнім не пакрыўдзіў. Хлопец хоць у плячах і не надта круты, ды з галавой”. Форма з суфіксам -к(а) выразна характарызуе знешні выгляд персанажа, яго фізічныя здольнасці. Удакладняюць гэту характарыстыку прыметнікі *дробненькі, маленькі, параўнанне як верабей*. Нягледзечы на тое, што імя *Хведарка* запэўняе на ацэнку фізічных недахопаў чалавека, яно садзейнічае выражэнню пачуццяў ласкі, пяшчоты, паказвае на спагадлівыя адносіны дзейных асоб да *Хведаркі* і выклікае адпаведныя эмоцыі ў чытача. За кошт увядзення ў тэкст азначэнняў-характарыстык *невысокенькі, нехлямяжы, спалучэння вясёлы натурай, перыфразы шчыры ахвотнік да чаркі*, якія паказваюць на істотныя знешнія і ўнутраныя прыкметы персанажа, таксама ўзмацняецца ступень і якасць эмацыянальна-ацэначнай афарбоўкі формы *Іванка*: “...Выйшла замуж за *невысокенькага, нехлямяжага* з выгляду, але *вясёлага натурай, шчырага ахвотніка да чаркі* гарманіста *Іванку*...” (А. Кудравец. “Сяструха”).

Аўтарская ацэнка літаратурнага героя часта выяўляецца праз успрыняцце персанажа другім персанажам. З падобным пераходам на голас персанажа сустракаемся ў апавяданні “Жаваранак” В. Карамазава, дзе выкарыстанне формы *Сцёпка* абумоўлена ўзаемаадносінамі двух персанажаў – сястры і брата.

Асэнсаванне імя, яго канатацыйных значэнняў адбываецца на фоне слоў і выказаў, якія адлюстроўваюць узроставыя і псіхалагічныя асаблівасці літаратурнага героя і паказваюць на адосіны сястры да брата: *дзіцё, дзіцёнак, дзіця дзіцём, шчокі, што ў дзіцёнка, братуха, небарака* і інш. Інтымнасць, сваяцкасць адносінаў надае форме з суфіксам -к(а) значэнне фамільярнасці з дадатковымі адценнямі ласкі, пяшчоты, любові, жалю. Пад канец апавядання пачынае гучаць тэма сталасці, жыццёвай мудрасці, узмужання. Размоўная форма імя суправаджаецца словамі, словазлучэннямі, цэлымі выразамі, якія адлюстроўваюць духоўнае развіццё героя: *упарты лоб, гаварыў самавіта і важна, сталыя развагі, сядзеў самавіты і нерухомы* і г.д. Нават хвароба (грыжа), што выявілася ў *Сцёпкі*, не якая-небудзь, а мужчынская. Наяўнасць гэтых азначэнняў-удакладненняў падрыхтоўвае чытача да правільнага, асэнсаванага ўспрыняцця новай формы імя, якую аўтар скарыстоўвае ў апошнім – кульмінацыйным – сказе апавядання: “Заснуў *Сцяпан* адразу, як засынае ўсякі здаровы мужчына перад яшчэ адным днём новага клопату”. Тэкстуальнае сутыкненне формы *Сцёпка* з афіцыйнай *Сцяпан* прыводзіць да таго, што апошня з іх становіцца таксама характарыстычнай, эмацыянальна-экспрэсіўна-ацэначнай. Выкарыстанне пісьменнікам розных формаў аднаго і таго асабовага імя ўсвядомленае, па-мастацку лэтанакіраванае. Варыянты імя дазваляюць аўтару не толькі ахарактарызаваць героя знешне або ўнутрана, а і паказаць эвалюцыйнае развіццё яго характару.

Праз форму імя на -к(а) падаецца характарыстыка некаторых жаночых персанажаў: *Марыйка* (Г. Місько. “Палеская казка”), *Ганка* (М. Стральцоў. “Восеньскі ўспамін”), *Наталка* (Я. Брыль. “Шчодрая Ясельда”), *Наталька* (У. Каратківіч. “Блакіт і золата дня”) і інш. Аўтары, ствараючы прывабныя жаночыя вобразы, перадаюць такім чынам пачуццё ласкі, любові, пяшчоты ў адносінах да іх. У залежнасці ад кантэксту, кантэкстуальнага акружэння, ад канкрэтнай сітуацыі, апісанай у мастацкім творы, паводзін носбіта імя, форма з суфіксам -к(а) можа перадаваць канатацыі грубага, зніжанага. У такім выпадку форма на -к(а) выкарыстоўваецца для наймення адмоўнага персанажа. Як стылістычна зніжанае, грубае функцыянуе, напрыклад, імя *Манька* (В. Вітка. “Урэменна”); яго канатацыйная значымасць вызначаецца на фоне слоў *рыжая, рабая, касавокая*. Характар канатацыі, якасць і ступень эмацыянальнай ацэнкі, закладзенай у форме *Дуська* (Ф. Янкоўскі. “Цо то за лясэк?”), праяўляецца пры дапамозе адмоўна характарыстычнага *пустадомак: Дуська-пустадомак*.

На ўнутраную форму і канатацыйнае значэнне прозвішча *Хамёнак* (Я. Брыль. “Галя”) ужо звярталася ўвага, але па-за аналізам засталася асабовае імя персанажа – *Данька*. Між тым, калі замяніць яго на варыянтныя *Данель*, *Даніла*, *Данілка*, то адразу ж губляецца вельмі істотнае, значнае: сэнсава-характарыстычная заостранасць не толькі асабовага імя, а ўсяго наймення ў цэлым (*Данька Хамёнак*), яго гарманічная адпаведнасць мастацкаму вобразу. А. дэ Бальзак, маючы на ўвазе такую цесную сувязь паміж уласным імем і канкрэтным вобразам-характарам, сцвярджаў, што імя зрастаецца з асобай, якой яно належыць, як дзясна з зубамі, як ногці з пальцамі.

Апрача формаў з суфіксам -к(а) у мове мастацкіх твораў для выражэння разнастайных ацэнак і характарыстык выкарыстоўваюцца іншыя суфіксальныя ўтварэнні. Шырока карыстаецца імі, напрыклад, Я. Брыль: *Гал-ачка* (“Галя”), *Ганн-ачка* (“Шчодрая Ясельда”), *Віну-учок* (“Ніжнія Байдуны”), *Ван-ечка* (“Марыля”) і інш. Не такія частыя, але не менш значныя яны ў творах У. Караткевіча: *Ган-уся* (“Кніганошы”), *Лягис-ачка* (“Залаты бог”), М. Стральцова: *Зін-ачка*, *Слав-ік* (“Волька”), П. Місько: *Насц-ечка* (“Амяла”), В. Карамазава: *Тол-ік* (“Сямёнаўна”), А. Жука: *Пятр-ок* (“Асеннія халады”), В. Віткі: *Пец-ечка* (“Вікторыя”) і інш. Не ўсе з пералічаных формаў асабовых імён ужываюцца для перадачы станоўчай ацэнкі. Некаторыя з іх, нягледзячы на, здавалася б, памяншальна-ласкавы характар формаўтваральнай марфемы, маюць адваротны эмацыянальны зарад. Уласнае імя, якое абазначае адну асобу (аднааб’ектнае ўласнае імя), можа змяняць сваю форму, вар’іравацца. Сутыкненне ў адной фразе, у адным абзацы розных формаў імя аднаго і таго самага персанажа дазваляе паказаць розныя перыяды жыцця гэтага персанажа, адлюстравать эвалюцыю яго характару, змяненне сацыяльнага і ўзроставага статусу, а таксама раскрыць адносіны аўтара і дзейных асоб да яго: *Сцяпан* – *Сцяпан* (В. Карамазаў. “Жаваранак”), *Галя* – *Галачка*, *Сяргей* – *Сярожа* – *Сярожка* (Я. Брыль. “Галя”). *Жэнька Лопух* – *Я.М. Лопухаў* (Я. Брыль. “Субардынацыя”), *Віталь-ка* – *Віталік* – *Віталь* (Я. Сіпакоў. “Старая, як свет, гісторыя”), *Ларыса* – *Ларачка* – *Ларысачка* (У. Караткевіч. “Залаты бог”) і інш.

Выбар формы імя можа садзейнічаць узнікненню канатацыйных значэнняў антрапоніма, паколькі выбар спосабу наймення ўжо сам па сабе адлюстроўвае адносіны пісьменніка да носьбіта гэтага імя. Фактычны матэрыял сведчыць, што імкненне пісьменніка напоўніць уласнае імя літаратурнага персанажа канкрэтным паняццёвым зместам, значэннем прыводзіць да змянення аб’ёму функцый гэтага імя, якое становіцца канатацыйна значным; не толькі

называе, ідэнтыфікуе літаратурнага героя, але і нясе аб ім пэўную інфармацыю, дае яму эмацыянальную ацэнку-характарыстыку, паказвае на адносіны аўтара і персанажаў твора да носьбіта ўласнага імя. Антрапанімічныя канатацыі на словаўтваральным узроўні, абумоўленыя значэннем таго ці іншага суфікса або формай уласнага імя, яго варыянтам, вызначаюцца шырокім дыяпазомам адценняў: ад канатацый грубага і фамільярнага да канатацый пяшчотнасці, цеплыні, спагады і г. д. Большая частка канатацыйных антрапонімаў раскрывае сваё значэнне ў мікра- і макракантэксте. Іншы раз важна ўлічваць кантэкст усяго твора, што дае магчымасць прасачыць за эмацыянальна-сэнсавым напавуненнем імя, за яго эвалюцыяй у мастацкім тэксце.

Літаратура

1. Ботвина, Н.В. Коннотативные антропонимы в русской художественной речи (на материале сатирических произведений послевоенного периода) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Н.В. Ботвина / Киев. гос. пед. ин-т. – Киев, 1988. – 24 с.
2. Ефимов, А.И. Стилистика художественной речи / А.И. Ефимов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1961. – 520 с.